

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ГОРЛО Наталя Віталіївна

УДК 323:329.4-047.82:327

**ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ПОЛІТИКИ
ІРЕДЕНТИЗМУ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора політичних наук

Львів – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор політичних наук, професор
Кіндратець Олена Миколаївна,
Запорізький національний університет,
професор кафедри політології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Луцишин Галина Іванівна
Національний університет
«Львівська політехніка»,
завідувач кафедри політології
та міжнародних відносин

доктор політичних наук, доцент
Остапець Юрій Олександрович
Ужгородський національний університет,
декан факультету суспільних наук

доктор політичних наук
Стойко Олена Михайлівна
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України,
провідний науковий співробітник відділу правових
проблем політології

Захист відбудеться 4 жовтня 2019 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.17 Львівського національного університету імені Івана Франка: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 301, тел. 239-44-62.

Із дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79601, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий « » вересня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Бунь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Для сучасного світу характерна тенденція політизації етнічності, що є одним з наслідків глобалізації. Етнополітичні процеси багато в чому визначають динамічну картину сучасного світу, і особливу роль у цьому відіграє характер взаємодії між представниками різних етносів. Особливим видом міжетнічних відносин є об'єднавчі іредентистські рухи представників однієї етнічної групи, які перебувають у складі різних держав; такий тип відносин виходить за межі внутрішньодержавних, на цьому ґрунті часто виникають міжетнічні і міждержавні конфлікти, які характеризуються тривалістю, ірраціональністю та складністю у залагодженні.

Іредентизм як політичне явище має відносно нетривалу історію існування, про його появу можна говорити з початку ХІХ століття, коли відбувалося утвердження національної ідеї. Протягом ХІХ – початку ХХІ століть іредентизм пройшов складну трансформацію: від маловпливового суспільно-політичного руху в Італії, який переслідував за мету приєднання «незвільнених» земель, до перетворення на один з напрямів зовнішньої політики держави, прикладом чого є реалізація Російською Федерацією іредентистського проекту стосовно українського Криму. Іредентистська риторика супроводжувала об'єднавчу політику італійського і грецького урядів на рубежі ХІХ – початку ХХ століть, аншлюс Австрії, об'єднавчі прагнення курдів, проявляється у закликах радикальних європейських політичних партій, які є прихильниками ідеї відродження «Великої держави». Наявність відмінних випадків іредентизму обумовлює існування широкого діапазону оціночних суджень стосовно даного явища.

До цього часу на науковому рівні природа іредентизму осмислена недостатньо, практично відсутні праці узагальнюючого характеру. Окремі напрацювання у цьому напрямі мають представники зарубіжної політичної науки: Т. Амброзіо, В. Аурес, Д. Горовіц, М. Корнпробст, Дж. Ландау, Дж. Мейлл, Н. Чейзен, С. Сайдман та інші. Проблема іредентизму включає багато аспектів, серед яких статус національних меншин у складі поліетнічних держав, задоволення їх інтересів у процесі реалізації етнополітики, співвідношення етнічної і регіональної та громадянської ідентифікації, виникнення та ідейне обґрунтування сепаратистських проектів, у тому числі у варіанті іредентизму, роль іредентизму у міжнародній політиці, особливості врегулювання політичних конфліктів, що виникли на сепаратистському ґрунті та інші. Зазначені питання знайшли відображення у працях українських вчених В. Андріяш, М. Басараба, К. Вітмана, В. Горбатенка, В. Дівак, О. Кіндратець, В. Котигоренка, І. Кресіної, О. Кривицької, Л. Лойко, Г. Луцишин, О. Майбороди, Л. Нагорної, Ю. Остапця, І. Рафальського, Ю. Римаренка, Є. Рябініна, О. Стогової, О. Стойко, Т. Халавки, В. Явір та інших.

У сучасних реаліях стає актуальним не тільки подальше теоретичне осмислення проблеми іредентизму і оцінка його потенціалу, але й вивчення іредентистських рухів у практичному аспекті, тобто у рамках прикладного

політичного аналізу, який спрямований на вирішення гостроактуальних проблем сучасності. Актуальність дослідження обумовлена тим, що для України іредентизм з потенційної, певною мірою латентної проблеми, пов'язаної з існуванням проросійських настроїв у Криму та у східних регіонах України, в умовах загальнонаціональної політичної кризи на початку 2014 року перетворився на реальну загрозу територіальній цілісності держави.

Оскільки етнорегіональні політичні конфлікти активно вивчаються у рамках політичної регіоналістики, етнополітології, конфліктології, кожна наука сформувала специфічне розуміння передумов розгортання та сутності іредентистських рухів. Отже, відсутність усталених поглядів на іредентизм актуалізує розробку комплексного політологічного дослідження з цього питання. Актуальність дослідження полягає у двох аспектах: 1) теоретичному – осмисленні сутності іредентизму, розумінні специфіки прояву різних моделей політики іредентизму у контексті змін систем міжнародних відносин, їх зв'язку з внутрішньо- і зовнішньополітичними процесами; 2) практичному – розробці рекомендацій щодо попередження виникнення іредентистських настроїв у поліетнічній державі. Поглиблення знань про сутність іредентизму допоможе віднайти нові ефективні шляхи задоволення інтересів національних меншин, що дозволить попередити виникнення іредентистських настроїв, а також сприятиме пошуку оптимальних шляхів реагування на прояви іредентизму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до планової теми науково-дослідної роботи кафедри політології Запорізького національного університету: «Перспективи та напрямки модернізації політичної системи України» (номер державної реєстрації 0113U000805) (2013–2014).

Метою дослідження є комплексний аналіз іредентизму як етнополітичного процесу, вивчення особливостей реалізації різних моделей політики іредентизму і з'ясування його впливу на сучасні політичні процеси.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **дослідницькі завдання**:

- охарактеризувати стан наукового опрацювання проблеми іредентизму у вітчизняних і зарубіжних суспільних науках у проблемному і дисциплінарному розрізах, виявити недосліджені аспекти проблеми;

- визначити специфіку іредентизму в контексті інших етнооб'єднувачих і відцентрових рухів – уніонізму, паннаціоналізму, сепаратизму, сецесіонізму, здійснити аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження, інтерпретувати поняття «іредентизм», «політика іредентизму», «енозіс», «сепаратизм», «сецесія», «етнічна меншина», «національна меншина», систематизувати основні підходи в осмисленні цих понять;

- розкрити сутність і структурні елементи іредентизму, визначити передумови і причини його появи, проаналізувати статус і визначити стратегічні цілі кожного з учасників іредентистської тріади – національної меншини-іреденти, спорідненої держави, поліетнічної держави;

- охарактеризувати зміст етнічної ідеології, яка обґрунтовує проведення політики іредентизму, розкрити значення великодержавницьких ідей у

виникненні іредентизму та проаналізувати роль політичних партій націоналістичного спрямування у їх просуванні;

- дослідити роль інтелектуального ресурсу в обґрунтуванні політики іредентизму;

- проаналізувати багатоманітні форми прояву іредентизму і запропонувати критерії для його типологізації;

- враховуючи міждисциплінарний характер дослідження, здійснити оптимальний підбір методологічних підходів і методів для вивчення іредентизму, обґрунтувати необхідність застосування конфліктологічної парадигми, раціонального й нормативно-ціннісного підходів як провідних методологічних засад дослідження;

- дослідити внутрішньополітичні чинники виникнення іредентизму, обумовлені типом політичного режиму у поліетнічній державі, охарактеризувати зв'язок іредентизму з регіональними й етнорегіональними політичними процесами;

- розкрити зміст конфлікту ідентичностей як чинника виникнення іредентистських настроїв, визначити потенційні можливості державної політики ідентичності у формуванні гармонійної ідентифікаційної системи індивіда;

- охарактеризувати шляхи подолання деструктивного впливу іредентизму на внутрішньополітичні процеси у поліетнічній державі;

- дослідити генезу і розвиток іредентизму в контексті змін систем міжнародних відносин, виокремити моделі реалізації політики іредентизму;

- проаналізувати правові аспекти політики іредентизму шляхом дослідження міжнародно-правової бази, яка регламентує право націй на самовизначення і декларує захист територіальної цілісності суверенних держав, дослідити моральні аспекти політики іредентизму через оцінку проявів іредентизму провідними державами світу;

- розкрити конфліктогенний потенціал іредентизму і роль територіального й етнічного чинників у виникненні іредентистських міждержавних конфліктів;

- дослідити вплив проблеми іредентизму на політичні процеси в Україні, проаналізувати стан задоволення інтересів національних меншин в Україні і характер їх відносин зі спорідненими державами у контексті реалізації етнополітики в Україні;

- дослідити вплив іредентистського чинника на відносини між Україною і Росією на рубежі ХХ–ХХІ століть;

- обґрунтувати доцільність реформування етнополітики і проведення регіональної політики на засадах децентралізації як шляхів подолання іредентизму в Україні.

Об'єкт дослідження – іредентизм як етнополітичний процес, у природі якого одночасно проявляються доцентрові й відцентрові тенденції.

Предмет дослідження – моделі політики іредентизму, детерміновані інтересами й цілями його суб'єктів – національних меншин і споріднених держав, та типом міжнародно-політичної системи.

Методологія дослідження обумовлена його міждисциплінарним характером, що передбачило використання широкого кола наукових принципів, методологічних підходів і методів. Дослідження базується на низці принципів, серед яких принципи об'єктивності, науковості, комплексності, системності, дотримання яких забезпечує неупередженість авторських оцінок.

Роль базової методологічної установки у дослідженні виконує конфліктологічна парадигма, яка орієнтує на вивчення конфліктогенного потенціалу іредентизму, що є джерелом нестабільності як на внутрішньополітичній, так і на зовнішньополітичній арені. Раціональний підхід обумовлює пошук раціональних чинників у етнополітичних конфліктах, які пов'язуються з діями політичних лідерів та еліт, які використовують потенціал етносу для досягнення власних або групових цілей. Раціональний підхід передбачає залучення двох парадигм етнічності – конструктивістської та інструменталістської, що дозволяє розглядати іредентизм як цілком прагматичний політичний курс, керований політичними лідерами-антрепренерами. Системний підхід сприяє вивченню іредентизму як комплексного і багатофакторного явища, складного за своєю структурою і функціями. Застосування порівняльного підходу у процесі компаративного дослідження іредентизму у різних регіонах світу та у різні історичні періоди уможлиблює виокремлення його сутнісних ознак, а виявлення відмінних рис сприяє розробці концептуальних моделей політики іредентизму. Дослідження аргументів сторін у міждержавних конфліктах, що виникають на ґрунті іредентизму, стає можливим на основі застосування нормативно-ціннісного підходу. Досягненню поставлених завдань сприяє застосування низки методів, серед яких: моделювання, типологія, історичний, логічний, історіологічний, кабінетний аналіз документів, загальнологічні методи та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці авторського підходу до дослідження іредентизму, який передбачає: 1) уточнення понятійного апарату дослідження: концептуальне розмежування понять «іредентизм» і «політика іредентизму», виявлення специфіки іредентизму в контексті інших етнооб'єднувачих і етнороз'єднувачих рухів; 2) дослідження сутності та структури іредентизму, стратегій його учасників; 3) виокремлення функціональних моделей політики іредентизму, яке проводиться з врахуванням характеру стратегічних цілей суб'єктів іредентизму і типу пануючих у певний історичний період міжнародних відносин; 3) врахування подвійної природи іредентизму і розгляд його специфіки на двох рівнях – внутрішньополітичному і міжнародно-політичному.

Отримані результати мають наукову новизну та конкретизуються у таких положеннях:

Уперше:

– у вітчизняній політичній науці досліджено стан наукової розробки проблеми іредентизму, констатовано відсутність комплексних праць з означеної проблеми і обґрунтовано відсутність конвенціонального підходу до розуміння сутності й природи іредентизму. Запропоновано авторський підхід до комплексного дослідження іредентизму з врахуванням його

детермінованості характером стратегічних цілей суб'єктів іредентизму і типом міжнародно-політичної системи;

– іредентизм досліджено як етнополітичний процес, який представляє собою сукупність стратегій і дій іредентистської держави й іреденти – національної меншини у складі поліетнічної держави, метою яких є об'єднання в одному політичному організмі етнічної спільноти, яка розділена кордонами між двома/кількома державами. У роботі проаналізовано його структуру, характер інтересів учасників і механізм реалізації. Іредентизм розглядається як феномен політичної дійсності, у природі якого одночасно проявляються і відцентрові, і доцентрові тенденції. Відцентрові тенденції демонструє орієнтація національної меншини-іреденти на вихід зі складу поліетнічної держави; доцентрові передбачають об'єднання в одному етнополітичному організмі груп розділеного народу. Відповідно до цих тенденцій запропоновано концептуально розрізнити: 1) іредентизм як різновид сепаратизму, тобто як етнополітичний рух, ініційований меншиною-іредентою, метою якої є вихід зі складу поліетнічної держави і приєднання до спорідненої держави; 2) іредентизм як політичний курс держави, яка намагається об'єднати в одному етнополітичному утворенні всі групи розділеного народу;

– вводиться в обіг поняття «політика іредентизму» для позначення цілеспрямованих дій політичних акторів, які переслідують раціональні цілі. Доведено, що дане поняття доцільно застосовувати для позначення курсу іредентистської держави щодо цілеспрямованої реалізації плану відновлення контролю над колишніми імперськими територіями і об'єднання в межах однієї держави таких груп, які вважаються спорідненими за етнокультурною чи іншими ознаками;

– виявлено особливості етнічної ідеології, яка обґрунтовує проведення політики іредентизму. Показано, що етнічна ідеологія є важливим компонентом свідомості етнічної групи, яка висуває іредентистські вимоги. Її роль полягає у системному оформленні іредентистських вимог, які в рамках етнічної ідеології втілюються у положення політичних доктрин і програм. В історії розділених народів роль ключового елементу програмної доктрини іредентистського руху виконувала ідея «Великої держави», яка надавала іредентистським прагненням політиків логічної завершеності. Вагомим інструментом у формуванні етнічної ідеології виступає політика пам'яті;

– досліджено інтелектуальний ресурс політики іредентизму, який складається з сукупності інформації, знань і вмінь, що використовуються для вироблення певних благ. Інтелектуальний ресурс, який виробляють представники творчої інтелігенції, здатний аргументувати доцільність проведення політики іредентизму, а його роль значно посилюється в умовах розвитку інформаційного суспільства;

– через призму напрацювань політичної регіоналістики іредентизм розглянуто як особливий вид етнорегіоналізму. Етнорегіоналізм визначено як прагнення етнічної групи, яка кількісно переважає або є досить численною і проживає у межах певного регіону як політичного утворення, впливати на процес прийняття рішень у поліетнічній державі з метою врахування інтересів

цієї групи. Показано, що питання вирішення статусу регіону як політичного утворення досить часто доповнюється прагненням етнічних груп підвищити свій статус, у тому числі шляхом формування іредентистських вимог. Іредентизм, передбачаючи орієнтацію етнічної групи на споріднену державу, виступає крайнім проявом етнорегіоналізму;

– розроблено періодизацію іредентизму у контексті змін у системі міжнародних відносин й виокремлено відповідні функціональні моделі політики іредентизму: Віденська система – об'єднавчий іредентизм; Версальсько-Вашингтонська система – експансіоністський; Ялтинсько-Потсдамська – латентний; постбіполярна система – поміркований і експансіоністський.

– проаналізовано морально-правові аспекти політики іредентизму. Моральні й правові засади політичної діяльності розглядаються у сукупності, адже універсальні моральні норми, даючи уявлення про належне, стають орієнтиром дій і з цією метою закріплюються у правових нормах. Показано, що процес морально-правового регулювання міжнародних відносин ще не завершений, адже учасники політичних відносин, ядром яких стає іредентистська проблема, апелюють до задекларованих у міжнародних документах принципів рівності і самовизначення народів, непорушності державних кордонів і невтручання у внутрішні справи інших держав. Однак на практиці ці принципи складно узгоджуються, що призводить до появи міждержавних конфліктів.

Уточнено та доповнено:

– специфіку іредентизму в контексті етнооб'єднавчих рухів. Показано, що іредентизм є однією з форм етнічного уніонізму, оскільки демонструє об'єднавчу стратегію груп розділеного народу, а з огляду на установки суб'єктів іредентизму він може виступати видом паннаціоналізму, оскільки об'єднання етносу спирається на гасла етнічного націоналізму. Іредентизм, на відміну від інших видів уніонізму, формує значні політичні ризики, загрожуючи територіальній цілісності суверенних держав і спричиняючи міждержавні політичні конфлікти;

– специфіку іредентизму в контексті етнороз'єднавчих рухів. Доведено, що іредентизм не тотожний етнічному сепаратизму, оскільки етнічні сепаратисти налаштовані на створення власної держави, а іредентисти – на приєднання до сусідньої держави, де проживає більша частина етнічної групи. Іредентизм розглянуто як наслідок сепаратизму, тобто як результат стратегії виходу зі складу держави; сецесіонізм виступає формальним проміжним етапом у реалізації політики іредентизму;

– типологію іредентизму. На основі аналізу різних випадків іредентизму запропоновано такі критерії для типологізації іредентизму: 1) ініціатори іредентистських вимог – іредентизм, ініційований меншістю, і іредентизм, ініційований іредентистською державою; 2) характер відносин між суб'єктами іредентизму – однобічний і взаємний; 3) мета і характер дій суб'єктів іредентизму – сепаратистський та експансіоністський; 4) зміст вимог і наявність об'єктивних підстав для реалізації політики іредентизму – етнотериторіальний і

територіальний; 5) географічний критерій – західний і східний типи. Зважаючи на існування політики іредентизму, за критерієм характеру дій іредентистської держави доцільно розрізнити помірковану («м'яку») і радикальну («жорстку») моделі політики іредентизму;

– уявлення про вплив політичного режиму на виникнення іредентизму. Показано, що демократичний режим у поліетнічній державі сприяє виникненню іредентистських настроїв з боку національних меншин в умовах загальнонаціональної політичної кризи, занепаду економіки, слабкості державних інститутів і відсутності стратегії інтеграції меншин у політичну націю;

– дослідження стану міжнародно-правової бази, яка регламентує характер відносин між суверенними державами і право на самовизначення народів. Аналіз джерельної бази показує відсутність поняття «іредентизм» у правовому полі, а неузгодженість права на самовизначення й принципу територіальної цілісності держави обумовлює апелювання учасників іредентистського конфлікту до одних і тих же нормативних актів.

Набули подальшого розвитку:

– уявлення про конфлікт ідентичностей як одну з першочергових умов формування іредентистських настроїв. Показано, що домінування в ідентифікаційній системі індивіда етнічної або регіональної ідентичності на противагу загальнонаціональній є загрозливим в умовах посилення інформаційного впливу з боку спорідненої держави на свідомість представників споріднених груп. Доведено, що послідовне проведення політики ідентичності здатне забезпечити формування у представників національних меншин загальнонаціональної ідентичності, а разом зі зростанням економічного добробуту це може убезпечити державу від формування відцентрових настроїв;

– вивчення особливостей взаємодії національних меншин в Україні зі спорідненими державами в умовах євроінтеграції. Акцентовано увагу на характері відносин російської, угорської, румунської меншин в Україні зі спорідненими державами на сучасному етапі, виокремлено політичні ризики, які виникають у процесі даної взаємодії. Показано, що вплив споріднених держав на національні меншини у сусідніх державах відбувається з порушенням міжнародно-правових норм, що обумовлює орієнтацію національних меншин на споріднені групи й таким чином перешкоджає їх повноцінній інтеграції у політичну націю у державі проживання;

– аналіз ролі іредентистського чинника у загостренні відносин між Україною й Росією на рубежі ХХ–ХХІ століть. Через призму теорії післяреволюційного іредентизму Дж.К. Дженкінса показано, що в умовах післяреволюційної ситуації відбувається загострення міждержавних відносин і виникнення міждержавного конфлікту на іредентистському ґрунті;

– дослідження шляхів попередження появи іредентистських настроїв і способів вирішення іредентистських конфліктів. На прикладі України аргументовано, що регулювання етнополітичних процесів буде більш ефективним за умови одночасного реформування етнополітики, інтенсифікації

регіональної політики, проведення реформи децентралізації влади та поживлення економічних реформ.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів обумовлюється актуальністю, науковою новизною, висновками, що можуть бути використані у подальшому теоретичному вивченні проблеми і у практичній діяльності.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає у отриманні системного і цілісного знання про природу іредентизму як політичного процесу: його передумов, ідейного обґрунтування, ініціаторів, учасників, механізм розгортання у політичному просторі, специфіку реалізації моделей політики іредентизму в умовах різних систем міжнародних відносин. Теоретичні розробки дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі Запорізького національного університету при викладанні курсів «Політична сфера суспільства», «Основи політичної регіоналістики», «Етнополітологія». Матеріали дослідження використані для написання методичних рекомендацій та навчально-методичних посібників з курсів «Політична сфера суспільства», «Основи політичної регіоналістики». Результати даного дослідження можуть бути використані для підготовки підручників і навчально-методичних матеріалів з етнополітології, політичної регіоналістики, загальної теорії політики, політичної конфліктології, сприяти подальшим науковим розвідкам, спрямованим на вивчення специфіки етнополітичних і регіональних процесів у сучасному світі.

Практичне значення результатів дослідження полягає у виробленні рекомендацій для органів державної влади і місцевого самоврядування, які вбачають в іредентизмі – як внутрішньому, так і ініційованому ззовні – загрозу територіальній цілісності держави. Запропоновані превентивні кроки, які потрібно здійснювати задля попередження переростання внутрішнього іредентизму у загрозу політичній стабільності всередині держави.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дисертації апробовано на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: III міжнародна науково-практична конференція «Стратегія розвитку України у глобальному середовищі» (м. Сімферополь-Ялта, 13–15 листопада 2009 р.); III Міжнародна науково-практична конференція з питань патріотичного виховання молоді «Патріотичне виховання в сучасному світі» (м. Запоріжжя, 26–27 листопада 2009 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція з питань патріотичного виховання молоді (м. Запоріжжя, 2–3 грудня 2010 р.); II Міжнародна науково-теоретична конференція «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (м. Рубіжне, 17–19 травня 2011 р.); V міжнародна науково-практична конференція з питань патріотичного виховання молоді «Соціальне програмування патріотичного виховання молоді» (м. Запоріжжя, 23–24 листопада 2011 р.); Перша Всеукраїнська науково-практична конференція «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Запоріжжя, 11 квітня 2012 р.); III Міжнародна наукова конференція «Сучасна україністика: наукові

парадигми, мови, історії, філософії» (м. Харків, 17–19 травня 2012 р.); VII Міжнародна науково-практична конференція з питань патріотичного виховання молоді «Патріотичне виховання громадян в умовах інтеграційних процесів» (м. Запоріжжя, 7–8 листопада 2013 р.); IV Міжнародна наукова конференція «Соціальне прогнозування та проектування: модернізація політичної системи України» (м. Запоріжжя, 28 березня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Львів, 18–19 липня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Херсон, 17–18 жовтня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Україна–Польща: діалог культур в контексті євроінтеграції» (м. Запоріжжя, 25–26 вересня 2014 р.); V Міжнародна наукова конференція «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни в умовах глобальних конфліктів» (м. Запоріжжя, 24 квітня 2015 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи» (м. Житомир, 14–15 травня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Херсон, 25–26 вересня 2015 р.); III Міжнародна науково-практична конференція «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 12–13 лютого 2016 р.); VI Міжнародна наукова конференція «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: миротворення у гібридних війнах» (м. Запоріжжя, 25 березня 2016 р.); XII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (м. Рубіжне, 30–31 травня 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук» (м. Кельце, Республіка Польща, 28–30 червня 2016 р.); VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша (м. Луцьк, 11 травня 2017 р.); II Всеукраїнська наукова конференція «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (м. Дніпро, 26–27 травня 2017 р.); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2018» (м. Київ, 26–27 квітня 2018 р.); Міжнародна заочна науково-практична конференція «Стабільність в нестабільному світі» (м. Львів, 22 березня 2019 р.). Усі доповіді та тези опубліковані.

Результати дослідження також обговорено на теоретичних семінарах і засіданнях кафедри політології Запорізького національного університету.

Публікації. Результати дослідження відображені у наукових публікаціях, у тому числі: 1 індивідуальній монографії, 1 колективній монографії, 23 наукових статтях, опублікованих у вітчизняних фахових виданнях з політичних наук, у 4 статтях у закордонних наукових періодичних виданнях, 2 наукових статтях, опублікованих у наукових збірниках, 3 гаслах у словниках-довідниках, 23 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура роботи. Дисертація є завершеним дослідженням, що складається з анотації, вступу, п'яти розділів, двадцяти одного підрозділу, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 486 сторінок, основний зміст – 400 сторінок, список використаних джерел включає 495 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету й завдання, об'єкт, предмет і методологію дослідження, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію результатів роботи, публікації та структуру дисертації.

У **першому розділі «Стан наукового опрацювання проблеми іредентизму»** досліджено стан наукової розробки проблеми іредентизму й уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження. У **підрозділі 1.1. «Іредентизм як предмет сучасного наукового дискурсу»** – розкрито специфіку розуміння іредентизму зарубіжними і вітчизняними вченими, визначено підходи до розуміння сутності даного явища.

У **пункті «1.1.1. «Стан дослідженості іредентизму: проблемний і дисциплінарний розрізи»** визначено внесок зарубіжних і вітчизняних вчених у дослідження іредентизму і з'ясовано евристичний потенціал представників різних наук.

Історія іредентизму бере свій відлік з другої половини ХІХ століття, коли в Італії виник націоналістичний рух, який переслідував мету об'єднання в одній державі усіх суміжних територій, що належали іншим державам, з італомовним населенням. У подальший період іредентизм поступово ставав важливим предметом наукових досліджень, чому сприяло його перетворення з маловпливового політичного руху, керованого інтелектуалами, у цілеспрямований політичний курс держави. Інтерес до іредентизму посилювався у другій половині ХХ століття, що було обумовлено активними державотворчими процесами у різних регіонах світу, початком деколонізації, поступом демократичних перетворень. Вивчення іредентизму ще більше активізувалося у 1990-ті роки і було викликано розпадом країн соціалістичного табору у Східній Європі.

Пріоритет у вивченні іредентизму – як за кількістю наукових досліджень, так і за якісним методичним наповненням – тривалий час належить представникам зарубіжних політичних наук. Теоретичні питання і практичні аспекти іредентизму, зокрема, важливе концептуальне питання щодо співвідношення сепаратизму, сецесіонізму й іредентизму, а також питання реалізації політики іредентизму у контексті норм міжнародного права, знайшли відображення у працях Т. Амброзіо, А. Б'юкенена, Дж. Гоксека, Д. Горані, Д. Горовіца, Д. Конверсі, Б. Коппітерс, Дж. Ландау, Д. Мейлла, М. Томза, С. Сайдмана, Е. Сміта, В. Тишкова, Дж.К. Фузесі, Н. Чейзен, Д. Ягсиоглу та ін. Результатом їхніх наукових розвідок є розробка теорій, які відображають

закономірні зв'язки і властивості політичних явищ та процесів і можуть виступати в якості методологічного інструментарію дослідження.

Широкого застосування отримав метод аналізу окремих випадків – кейс-стаді, дослідження з визначення специфіки іредентизму розроблено стосовно багатьох країн, серед яких: Угорщина (Т. Амброзіо, М. Зайдлер, Дж.К. Фузесі), країни Кавказу (Т.Ф. Лопес), Албанія (Д. Горані, М. Дупакова), Камбоджа (Є.Дж. Бейрд, К. Мак), Індонезія (Ква Чонг Гуан), Палестина (Г. Губерман), Сомалі (А. Урбано) та ін.

Для українських науковців іредентизм ще не став предметом спеціального політологічного аналізу, проте частково йому приділяють увагу у контексті дослідження різноманітних аспектів міжетнічних відносин і етнополітичних процесів, у першу чергу міжетнічних конфліктів і сепаратизму, такі дослідники, як В. Горенкін, В. Дівак, Р. Коршук, Ю. Мацієвський та ряд інших науковців.

В українській політології сепаратизм і сецесіонізм досліджують О. Балацька, М. Басараб, І. Білоконь, Р. Ключник, К. Мурза, В. Наконечний, В. Олішевська, М. Паламарчук, В. Рахмайлов, Є. Рябінін, О. Стойко, О. Цебенко та ін. Теоретичні аспекти права на самовизначення народів, націй, національних меншин, особливості його практичної реалізації, а також складне питання співвідношення принципів права на самовизначення і територіальної цілісності держави та непорушності її кордонів піднімаються у працях О. Кресіна, І. Куян, О. Майбороди, І. Рафальського, Ю. Римаренка, О. Стогової, О. Теленко, І. Червінки та ін.

Серед українських дослідників теоретичні аспекти і практичні питання суб'єктності етнічних і національних меншин в етнополітичних відносинах вивчають В. Андріяш, В. Котигоренко, Л. Лойко, Г. Луцишин, П. Муцький, А. Мхітарян, В. Нікітюк, Ю. Остапець, Г. Родик, Л. Рябошапка, О. Стогова, М. Товт, М. Туник, Т. Халавка, Н. Шипка, М. Шульга та ін. Зокрема, стан реалізації етнополітики в Україні аналізують І. Зварич, В. Євтух, В. Котигоренко, І. Кресіна, В. Крисаченко, М. Степико та ін.

Вивчення іредентизму є більш ефективним у рамках міждисциплінарного дослідження, тому що тільки поєднання здобутків етнополітології, політичної регіоналістики, політичної конфліктології та ряду інших наук дозволяє глибше зрозуміти сутність явища. Етнополітологія надає знання про етнічні групи, їх види, рушійні сили, які спричиняють політизацію етнічного фактора. Політична регіоналістика приносить розуміння регіону як складного соціально-політичного та історико-географічного утворення і вивчає регіональні політичні конфлікти, пов'язані зі зміною політичного статусу регіону. Політична конфліктологія аналізує сутність і закономірності розвитку політичних конфліктів, формує уявлення про шляхи їх врегулювання. Комплексне використання здобутків суміжних наук допомагає краще з'ясувати сутність досить неоднозначних явищ сучасності, серед яких іредентизм.

У пункті 1.1.2. «Основні підходи до визначення сутності іредентизму у науковому дискурсі» проаналізовано основні теорії і авторські концепції іредентизму.

Аналіз наукового доробку зарубіжних і вітчизняних вчених показав, що однією з центральних тем фундаментальних наукових досліджень є визначення сутності іредентизму і розробка його дефініції. До сьогодні відсутнє єдине конвенціональне визначення поняття, яке б задовольнило усю наукову спільноту. Науковці солідарні у тому, що поняття «іредентизм» розкриває рух, ідеологію, стратегію етнічних груп розділеного народу, які спрямовані на їх возз'єднання в рамках однієї держави. Відмінності у існуючих визначеннях можна звести до двох: 1) за критерієм «статус учасників» – під іредентизмом розглядаються різні випадки об'єднання, у яких групи розділеного народу можуть мати різний статус. Найчастіше визнаються два варіанти – або об'єднання іредентистської держави і спорідненої групи – меншини у сусідній державі (класичний приклад, саме такий характер мав італійський іредентизм) (Д. Горовіц, Г. Кім, Дж. Ландау, Ф. Попов, Є. Рябінін, Дж.К. Фузесі, Н. Чейзен, Д. Ягсиоглу), або ж об'єднання кількох груп розділеного народу, жодна з яких не має власної держави (курдський стиль іредентизму) (В. Аурес, Д. Горовіц, Є. Рябінін, С. Сайдман, Н. Чейзен). Значно рідше до іредентизму відносять випадок об'єднання двох держав на підставі етнічної єдності; 2) за критерієм «ініціатор руху» – визнання ініціатором іредентизму або іредентистської держави, у якій етнічна група домінує (тоді можна вести мову про іредентизм як зовнішньополітичний курс і розглядати його як «політику іредентизму»), або етнічно споріднену меншину у сусідній державі – іреденту. Зроблені спроби розробки універсальних дефініцій (Д. Горовіц, В. Євтух, Дж.К. Фузесі), у яких визнаються різні учасники і ініціатори об'єднання.

У підрозділі 1.2 «Іредентизм як форма об'єднавчої етнополітичної поведінки: сутність і специфіка» проведено розмежування іредентизму з іншими об'єднавчими рухами – уніонізмом і паннаціоналізмом.

Об'єднавчі етнополітичні рухи є формами політичної поведінки, поява і розвиток яких обумовлені існуванням розділених народів, тих, які мають спільні етнокультурні чинники, але перебувають у складі різних держав. Частини розділеного народу доцільно характеризувати як етнічні групи. Оскільки частини розділеного народу можуть мати різний політичний статус, формуються різні варіанти об'єднавчих рухів. Диференціації потребують такі етнооб'єднавчі рухи, як іредентизм, уніонізм і паннаціоналізм. Іредентизм не тотожний етнічному уніонізму і паннаціоналізму, він є значно вужчим, оскільки має яскраво виражену специфіку. Його можна розглядати як особливу форму етнічного уніонізму і різновид паннаціоналізму. У той же час не є тотожними уніонізм і паннаціоналізм, адже уніонізм – значно ширше за змістом поняття, яке дозволяє розглядати паннаціоналізм як його різновид. Варто розрізняти «уніонізм» і «етнічний уніонізм», адже уніонізм може обумовлюватися різними чинниками, не лише етнічними, а специфіка етнічного уніонізму полягає в об'єднанні частин розділених народів або націй. Уніонізм виступає як родове поняття, інші – видовими. Недоцільно розглядати іредентизм і енозіс як різні види об'єднавчих рухів, а поняття «енозіс» доречно використовувати в якості власної назви грецького іредентизму. На відміну від

інших видів етнооб'єднавчих рухів, іредентизм формує значні етнополітичні ризики, загрожуючи територіальній єдності держави.

У підрозділі 1.3. «Сутність іредентизму в контексті відцентрових процесів і його співвідношення з сепаратизмом» проведено розмежування іредентизму з іншими формами відцентрових політичних рухів.

Понять, які позначають відцентрові рухи, досить багато: це «сепаратизм», «етнічний сепаратизм», «іредентизм», «сецесія» і «сецесіонізм». Іредентизм виступає як форма відцентрового руху, яка тісно пов'язана з сепаратизмом і сецесіонізмом. Іредентизм і етнічний сепаратизм можна охарактеризувати як ідеології і рухи етнічних спільнот, які прагнуть реалізувати право на самовизначення. Вони мають ряд спільних рис: поштовхом для початку обох процесів є незадоволення етнічних груп своїм статусом; важливою умовою є етнополітична мобілізація групи на досягнення поставлених цілей. Відмінності полягають у меті і характері вимог, які висуваються до влади. Етнічні сепаратисти налаштовані на створення власної держави, іредентисти – на приєднання до сусідньої держави, де проживає більшість етнічної групи. Поняття «сецесіонізм» позначає саму стратегію, спрямовану на вихід зі складу держави. Цілком доречним, на нашу думку, є розгляд іредентизму як наслідку сепаратизму, тобто стратегії виходу зі складу держави; сецесія у такому випадку є самим процесом виходу, результатом розвитку відцентрових ідей і формальним проміжним етапом у реалізації іредентистської мети. Вважаємо, що сама етимологія понять «сепаратизм» і «сецесія» посилює аргументацію на користь такого підходу.

У другому розділі «Теоретико-методологічні засади іредентизму як етнополітичного процесу» розкрито сутність і структуру іредентизму як складного політичного явища, проаналізовано існуючі типології іредентизму і виокремлено нові типи.

У підрозділі 2.1. «Передумови, причини виникнення та суб'єкти іредентизму» акцентовано увагу на причинах виникнення іредентизму і охарактеризовано інтереси учасників іредентистського трикутника.

Іредентизм досліджено як етнополітичний процес, який представляє собою сукупність стратегій і дій іредентистської держави й іреденти – національної меншини у складі поліетнічної держави, яка прагне увійти до складу сусідньої держави на основі етнічної і/чи культурної спорідненості. Доцільно виділяти передумови і причини виникнення іредентизму. Особливість передумов полягає у тому, що вони лише створюють базу, на якій може виникнути іредентизм, але його поява залежить також від великої кількості інших чинників. Важливою передумовою є наявність розділених народів як об'єктивний і незаперечний історичний факт, до якого призвели війни, агресії, розпад держави, міжкланові, групові, релігійні та інші конфлікти, вимушена міграція. Історія показує, що не всі розділені народи формують іредентистські прагнення, для цього має виникнути комплекс причин політичного, соціально-економічного і культурного плану. В іредентистській стратегії меншин і споріднених держав важливу роль відіграють культурні чинники, які мають

декілька складових, серед яких найбільш вагому роль відіграють мова, спільні елементи культури, спільні уявлення про історичне минуле і релігія.

Іредентизм описується у вигляді тріади, представленої іредентою – національною меншиною у складі поліетнічної держави, яка прагне увійти до складу сусідньої держави на основі спорідненості; власне іредентистською державою (kin-state – «спорідненою державою»); поліетнічною державою, від якої намагається від'єднатися національна меншина. Іредента і споріднена держава виступають у коаліції, причому їх інтереси можуть співпадати лише в головному – об'єднанні в одній державі, при цьому політичні лідери обох сторін можуть переслідувати окремі локальні цілі, наприклад, зростання власного політичного рейтингу.

Слід розрізняти іреденту і діаспору. Фактично обидві групи представляють частини розділеного народу, які перебувають у межах інших державних утворень, але діаспори утворюються шляхом фізичної міграції населення з історичної батьківщини у інші країни світу, тоді як у випадку іреденти має місце «міграція без переселення». Іредентистську поведінку меншин доцільно розглянути в контексті права народів на самовизначення. Зовнішнє самовизначення через входження до складу іншої держави, реалізоване у вигляді іредентизму за неодмінної активної участі цієї держави, неприйнятне, тому що в умовах сучасної системи міжнародних відносин прагнення змінити існуючі міждержавні кордони є порушенням норм міжнародного права.

У підрозділі 2.2. «Вплив націоналізму на формування іредентизму» розкрито роль націоналізму як політичної доктрини, яка обґрунтовує необхідність інтеграції суспільства на основі культурно-етнічних або політичних чинників, у виникненні іредентизму.

Зв'язок іредентизму й націоналізму розглянули Е. Гелнер, Е. Симонс-Симонолевич, Е. Сміт та ін. Поява іредентизму як стратегії й політичного руху стає можливою саме на базі націоналізму як колективної ідеї. Іредентизм є одним із практичних втілень націоналізму і діяльністю, заснованою на його ідеях, адже прагнення і рух за об'єднання/возз'єднання розділеного народу якнайкраще сполучаються з ідеєю соціальної інтеграції на базі спільної історії, мови, культури, яку пропонує націоналізм. Іредентизм розвивається на базі етнічного націоналізму, який передбачає інтеграцію народу на основі спільної історії, мови, культури. В епоху націотворення іредентизм є важливим етапом у формуванні державної території, адже обґрунтовує необхідність «збирання» етнічних земель у кордонах однієї держави; а вже в умовах отриманої незалежності іредентизм перетворюється на один з важливих векторів зовнішньої політики держави, тому що певним чином виправдовує (але фактично замасковує) територіальні претензії держави.

У підрозділі 2.3. «Роль культурно-ідеологічних чинників в обґрунтуванні іредентистської стратегії» визначено сутність етнічної ідеології, проаналізовано її змістовне наповнення і охарактеризовано інструменти впливу на суспільну свідомість.

Провідну роль у процесі етнополітичної мобілізації відіграє етнічна ідеологія, яку розробляють політичні лідери і представники інтелігенції. Феномен етнічної ідеології залишається малодослідженою проблемою етнополітології: окремі напрацювання з цього питання мають А. Аклаєв і М. Езман. Етнічна ідеологія функціонує як сукупність доктрин, концепцій і програм, які необхідним чином тлумачать історію етнічної групи, її ментальні характеристики, позначають перспективи розвитку даного етносу, наприклад, у процесі пошуку шляхів його самовизначення.

Позитивному ставленню населення до іредентистських гасел сприяє проведена правлячими групами політика актуалізації історичної пам'яті. Її результатом є стійке закріплення у суспільній свідомості міфологізованих уявлень про історичне минуле народу. Невід'ємною складовою етнічної ідеології іредентистів є доктрина «Великої держави», сформована тими народами, які тривалий час перебували під владою інших держав, але вступили на шлях національного визволення. Усі доктрини «Великої держави» наголошують на важливому значенні територіального фактору у національно-визвольному русі, який підтверджує високий територіальний статус народу. В основі ідеї лежить твердження про необхідність «збирання» земель і відновлення кордонів держави, які вона мала у період найбільшої могутності. Ця ідея виникла у ХІХ ст. – на початку ХХ ст. у багатьох народів і до сьогодні залишається актуальною та живить іредентистську політику багатьох держав. Великодержавницька ідея, на нашу думку, є складовою більш масштабної «великої ідеї». «Велику ідею» слід розуміти як функціонуючу у суспільній свідомості сукупність уявлень про історичну місію народу і першочергові завдання, які стоять перед ним у процесі національного будівництва. У підрозділі проаналізовано доктрини «Великої Албанії», «Великої Болгарії», «Великої Румунії», «Великої Сербії», «Великої Угорщини», розкрито зміст ідеї «русского мира».

У підрозділі **2.4. «Інтелектуальний ресурс політики іредентизму»** розкрито сутність інтелектуального ресурсу і визначено його роль у формуванні політики іредентизму.

Інтелектуальний ресурс складається з сукупності інформації, знань і вмінь, які використовуються для вироблення певних благ. Інтелектуальний ресурс виробляють представники інтелігенції: науковці, журналісти, письменники, освітяни. У формуванні етнічної ідеології шляхом здійснення «політики пам'яті» велику роль відіграють науковці-суспільствознавці, які проводять історичні дослідження, зосереджуючись на вивченні сторінок героїчного минулого, аналізують історичні міфи або ж створюють нові, які мають позитивне значення для етносу. Прикладом конструювання образу минулого за допомогою інтелектуального ресурсу у політичній практиці є досвід інтелігенції Російської Федерації, де вся історична наука поставлена на службу інтересам влади і сприяє формуванню у молодого покоління бажаних уявлень про історію «Великоросії». У сучасному світі вироблення інтелектуального ресурсу політики іредентизму є постійним процесом, адже зі зміною політичної кон'юнктури виникає потреба в обґрунтуванні нових

політичних кроків, ініційованих вже новими політиками. Таким чином, підтримка іредентистського курсу зовнішньої політики з боку науковців та інших представників інтелігенції здійснює потужний вплив на суспільну думку.

У **підрозділі 2.5. «Підходи до типології іредентизму»** – розглянуто типології, запропоновані зарубіжними авторами, і аргументовану власну авторську типологію на основі запропонованих критеріїв.

Декілька типологій іредентизму запропонували зарубіжні автори, серед яких – поміркований і радикальний (Дж. Ландау), воз'єднувальний і уніфікаційний (Д. Горовіц, Дж.К. Фузесі), малий і тотальний (Ф. Попов), етнічний і історичний (Р. Бараш) та інші. Аналіз випадків іредентизму у різних куточках світу дозволяє розширити типологію іредентизму. Іредентизм передбачає узгодження інтересів всіх споріднених груп, але ініціатором найчастіше виступає лише одна з них, тому слід виділяти іредентизм, ініційований меншістю – тоді він є етнополітичним рухом, спрямованим на приєднання до спорідненої держави, й іредентизм, ініційований державою, метою якої є «збирання» етнічних родичів і територій їх проживання. За характером відносин між суб'єктами іредентизму він може бути однобічним або взаємним. За метою і, відповідно, характером дій, який приписується іншими політичними акторами суб'єктам іредентизму, він може класифікуватися як сепаратистський або експансіоністський. За змістом вимог і наявністю об'єктивних підстав для реалізації політики іредентизму варто розрізняти етнотериторіальний і територіальний різновиди. Якщо ж обрати географічний критерій, зважаючи на те, що іредентизм не оминув жодного куточка світу, то доцільно виділяти західний і східний варіанти іредентизму. У східному іредентизмі більш вагому роль відіграють етнічні і релігійні чинники, у західному – критерій мовної спорідненості. За критерієм характеру дій іредентистської держави доцільно розрізняти «м'яку» і «жорстку» моделі політики іредентизму.

У **підрозділі 2.6. «Методологія дослідження іредентизму»** розкрито сутність принципів, парадигм, методологічних підходів, методів і прикладних аналітичних методик, які застосовуються для дослідження іредентизму.

Дослідження базується на низці принципів, серед яких принципи науковості і об'єктивності, дотримання яких забезпечує неупередженість авторських оцінок, а також принцип комплексності, застосування якого логічно обумовлюється необхідністю вивчення досліджуваного явища з використанням напрацьованих інших наук. Принцип системності орієнтує на здійснення всебічного аналізу іредентизму як взаємодії кількох учасників, які володіють нерівнозначними ресурсами.

З врахуванням потужного конфліктогенного потенціалу, яким володіє іредентизм, роль провідної парадигми у даному дослідженні виконує конфліктологічна. Для вирішення даного завдання можливе залучення в якості провідного методологічного підходу раціоналізму, або ж раціонального підходу. Спроби аналізу раціональних компонентів в етнополітичних конфліктах здійснювали А. Аклаєв, Т. Гар, Д. Горовіц, К. Оффе, В. Тишков, В.Л. Хеслі. Раціональний фактор в етнополітичних конфліктах пов'язується з

діями політичних лідерів та еліт, які використовують потенціал етносу для досягнення власних або групових цілей. Важливого значення у дослідженні набуває системний підхід, який дозволяє розглядати іредентизм як комплексне і багатофакторне явище, складне за своєю структурою і функціями. З огляду на численні прояви іредентизму доцільним є застосування як одного з провідних порівняльного підходу, що надає можливість провести компаративне дослідження іредентистської практики у різних регіонах світу і у різні історичні періоди та на основі цього виявити її сутнісні ознаки. Суперечливий характер іредентизму актуалізує проведення наукового дослідження з позицій нормативно-ціннісного підходу, що дозволяє всебічно дослідити позиції сторін в міждержавних конфліктах, які виникають на ґрунті іредентизму. Зважаючи на те, що іредентизм проявляється у вигляді двох тенденцій, сутність іредентизму доцільно концептуально розглядати у двох аспектах: 1) іредентизм як різновид сепаратизму, тобто вид відцентрового етнополітичного руху, який передбачає вихід регіону зі складу держави і приєднання до іншої, 2) «політика іредентизму» як цілеспрямований курс держави, яка під приводом захисту споріднених груп здійснює потужний вплив на політичну, економічну, культурну, інформаційну сферу регіону, який населяє споріднена група («м'який» варіант політики іредентизму), або прагне приєднати цю територію разом з населенням («жорсткий» варіант політики іредентизму).

У третьому розділі **«Роль іредентизму у внутрішньополітичних процесах поліетнічної держави»** досліджено умови виникнення іредентизму в поліетнічній державі, обумовлені характером перебігу її внутрішньополітичних процесів.

У підрозділі **3.1. «Вплив політичного режиму на виникнення іредентизму»** проаналізовано взаємозв'язок між типом політичного режиму і можливістю виникнення іредентистських настроїв у державі.

Тип політичного режиму і особливості політичної системи впливають на рівень конфліктності у суспільстві. У поліетнічних державах у випадку домінування етнічної більшості і одночасної дискримінації представників етнічних меншин у різних сферах суспільного життя можливе протистояння з боку етнічної меншості, яке може виражатися у формуванні іредентистських прагнень у тому випадку, якщо поряд, у власній державі, живе етнічно споріднена більшість. З врахуванням того, що іредентизм – це політичне явище з яскраво вираженою етнічною складовою, у ході аналізу поставленої проблеми першочергово слід звертати увагу на те, якою мірою у політичному житті суспільства враховується етнічний чинник. Однак не всі політичні режими рівною мірою враховують роль етнічного чинника у суспільних процесах. Наприклад, ліберальна демократія у США офіційно ніяк не враховує етнічне походження, тому що більш важливими визнаються індивідуальні можливості особи, ніж її групова належність. Етнічна демократія і демократія міжетнічної згоди, навпаки, захищають права як титульного етносу, так й інших, тому законодавчо закріплюють права усіх етнічних груп. Авторитарні та тоталітарні режими по-різному ставляться до етнічної складової. В одному з їх варіантів – етнократії – цей чинник гіперболізований, однак на користь однієї етнічної

спільноти. В умовах тоталітаризму етнічний чинник тлумачиться «навпаки», тобто він абсолютизується відносно титульного етносу, але ігнорується стосовно інших етнічних груп. Поява іредентистських настроїв з боку етнічних меншин цілком можлива в умовах ліберальних режимів і якраз впливає з природи цих режимів, оскільки вони проголошують свободи вибору, слова, чим і користуються політичні лідери, які представляють інтереси етнічних меншин і декларують іредентистські гасла. Доведено, що іредентизм в умовах демократії може виникнути в умовах загальнонаціональної політичної кризи, занепаду економіки, слабкості державних інститутів і відсутності стратегії інтеграції меншин у політичну націю.

У підрозділі **3.2. «Взаємозв'язок іредентизму і етнорегіоналізму»** досліджено взаємообумовленість етнорегіоналізму й іредентизму, поглиблено уявлення про етнорегіоналізм.

Регіон у політичному значенні виступає важливою одиницею структурування суспільства. Регіон як територіальне співтовариство, у якому переважає (або є досить численною) певна етнічна група, яка виборює новий політичний статус, характеризується як етнічний регіон (етнорегіон). Регіоналізм, який значною мірою спирається на етнічні цінності і актуалізує їх, виступає як етнорегіоналізм; у цьому випадку вимоги регіональних еліт неминуче артикулюють інтереси етнічної спільноти. Деякі специфічні ознаки має етнорегіоналізм, у політичній програмі якого домінують іредентистські заклики, тобто декларується прагнення приєднання до сусідньої держави і проголошується ідея об'єднання так званого «розділеного народу». Цей курс обґрунтовується цілим комплексом причин, які можуть бути уявними або ж надуманими (розділеність етносу; ментальне тяжіння до сусідньої держави; політика ідентичності, що проводиться регіональними елітами і виступає в якості каталізатора іредентистських настроїв; іредентистська політика сусідньої держави тощо). Етнорегіоналізм іредентистського спрямування формується у прикордонних регіонах, оскільки важливою умовою є досить компактне проживання частини розділеного народу біля кордонів держави-сусіда. Етнорегіоналізм набуває радикальних рис за наявності цілого комплексу причин, серед яких: 1) особливе історичне минуле регіону, унікальні природні умови, специфічна місцева культура (мова, фольклор, релігійні вірування, традиції і звичаї); 2) соціальний статус (політичний, економічний), відмінний від статусу інших етносів, а також неувага з боку державної влади до регіональних проблем; 3) активна підтримка сепаратистських і іредентистських настроїв з боку сусідніх держав, у тому числі під гаслами захисту «етнічних родичів»; 4) політичні амбіції регіональних лідерів, які декларують курс на відокремлення; 5) слабкість або ж відсутність державної етнополітики, метою якої є формування загальнонаціональної ідентичності, і не завершений стан формування громадянської (політичної) нації.

У підрозділі **3.3. «Конфлікт ідентичностей як передумова появи іредентистських настроїв»** розкрито сутність конфлікту ідентичностей і охарактеризовано зміст політик ідентичностей, які сприяють формуванню у індивідів бажаних уявлень про себе, свою спільноту і її місце в соціумі.

Конфлікт ідентичностей виступає однією з першочергових умов формування іредентистських настроїв. Домінування в ідентифікаційній системі індивіда етнічної або регіональної ідентичності на противагу загальнонаціональній є загрозливим тоді, коли споріднена держава здійснює потужний інформаційний вплив на свідомість представників споріднених груп. Поліетнічна держава повинна проводити досить активну політику ідентичності як сукупності цілеспрямованих кроків по формуванню у громадян спільної загальнонаціональної ідентичності. Політика ідентичності є суб'єктно-орієнтованою, оскільки її мета полягає у цілеспрямованому формуванні у індивіда бажаних уявлень про колективних суб'єктів політики – націю чи регіональну спільноту. Якщо в умовах розвитку регіональних політичних процесів активно проводиться політика ідентичності, можна вести мову й про необхідність впровадження «політики національної ідентичності». Якраз її відсутність у багатьох поліетнічних державах призводить до появи сепаратистських й іредентистських настроїв.

До особливостей політики ідентичності, яка здійснюється в умовах модернізації політичної системи, слід віднести такі: 1) надання пріоритетної уваги формуванню національної ідентичності, що повинне базуватися на розробці спільних національних інтересів, здатних консолідувати усіх громадян у політичну націю; 2) розширення форм участі громадян у процесі прийняття важливих суспільно-політичних рішень; 3) забезпечення гармонійного співіснування в ідентифікаційній системі індивіда регіональної і національної ідентичностей, запорукою чого повинна стати виважена регіональна політика. Задля цього необхідна розробка такої національної ідеї, яка втілює гуманістичні цінності і відкриває перед суспільством і кожним індивідом нові перспективи

У підрозділі **3.4. «Шляхи подолання деструктивного впливу іредентизму на внутрішньополітичні процеси у поліетнічній державі»** проаналізовано заходи превентивного характеру, спрямовані на попередження іредентистських настроїв, і способи реагування на відкриті прояви іредентизму.

Задля попередження іредентизму більш дієвими є превентивні заходи, які попереджують відцентрові тенденції. Вкрай важлива роль у цьому належить ефективній етнополітиці, яка спрямована на недопущення будь-яких форм дискримінації меншин – у соціально-економічній, політичній, духовній сферах суспільства. Важливо, щоб державна етнополітика сприяла формуванню загальнодержавної національної ідентичності. Дієвим способом налагодження консенсусних відносин між усіма етнічними групами у поліетнічній державі може бути консоціативна (співсуспільна) демократія, модель якої запропонував А. Лейпхарт. Самовизначення етнічних груп можливе у вигляді отримання різних форм самоврядування, починаючи від територіального самоврядування у межах існуючої держави та нетериторіального самоврядування, тобто культурної автономії. Територіальне самоврядування можливе у формах автономії та отримання статусу суб'єкта федерації у процесі федералізації держави. Важливим кроком у попередженні і врегулюванні іредентистського конфлікту може бути встановлення таких відносин між іредентистською державою і спорідненою їй групою-іредентою, які б забезпечували досить тісні

економічні і культурні стосунки, що не викликали б занепокоєння з боку влади поліетнічної держави, у якій проживає іредента. Цілком прийнятні контакти між спорідненою державою і національними меншинами можуть реалізовуватися у межах міжрегіонального співробітництва.

У четвертому розділі «Іредентизм як чинник нестабільності на міжнародній політичній арені» досліджено еволюцію іредентизму як політичного процесу і проаналізовано його роль у дестабілізації ситуації на рівні міжнародних політичних процесів.

У підрозділі 4.1. «Гене́за і розвиток іредентизму в контексті змін систем міжнародних відносин» простежено трансформацію іредентизму у період ХІХ – початку ХХІ століть.

Кожна система міжнародних відносин встановлювала нові засади світоустрою, які по суті виступали результатом рішень найбільш сильних держав, а тому сприяли посиленню їхнього панування. Аналіз особливостей реалізації іредентистської стратегії на різних історичних етапах дозволяє виокремити такі функціональні моделі політики іредентизму: Віденська система – об'єднавчий іредентизм; Версальсько-Вашингтонська система – експансіоністський; Ялтинсько-Потсдамська – латентний; постбіполярна система – поміркований і експансіоністський. Іредентизм виник у період Віденської системи у руслі поширення націоналістичних настроїв. На цьому етапі його можна охарактеризувати як об'єднавчий. У Версальсько-Вашингтонський період міжнародних відносин у зв'язку з появою великої кількості нових держав формуються численні територіальні претензії і загострюється проблема меншин, яка, проте, не знаходить належного вирішення. Відбувається переорієнтація іредентизму з суто об'єднавчих цілей на експансіоністські. Система міжнародно-правових актів, розроблених у другій половині ХХ ст., за часів Ялтинсько-Потсдамської системи, закріпила базові засади міжнародних відносин, однак не убезпечила від територіальних конфліктів на іредентистській основі. У період існування Постбіполярної системи, наприкінці ХХ століття, виникли нові осередки іредентистських конфліктів, що було обумовлено появою нових держав на уламках колишніх соціалістичних країн. Проте відносини між національними меншинами і спорідненими групами вдається утримувати переважно в правових рамках. Натомість у ХХІ столітті відродився експансіоністський іредентизм, що можна пояснити розбалансуванням системи міжнародних відносин. Зважаючи на радикалізацію націоналістичних настроїв у європейських країнах і враховуючи ознаки кризи системи міжнародної безпеки, цілком можливим є подальший перехід територіальних протиріч з латентної форми у відкриту стадію і поява нових іредентистських конфліктів.

У підрозділі 4.2. «Міжнародно-правовий вимір політики іредентизму» охарактеризовано стан міжнародно-правової бази, яка регулює процеси самовизначення народів, захисту територіальної цілісності суверенних держав і неутручання у їхні справи.

Поняття «іредентизм» не знайшло закріплення у міжнародно-правових документах, але явище об'єктивно існує і створює загрози територіальній

цілісності суверенних держав, тож ставлення до нього можна простежити через реалізацію правових принципів, які стоять на захисті інтересів сучасних держав. Норми міжнародного права, декларуючи принципи територіальної цілісності суверенних держав і непорушності їх кордонів, переважно спрямовані на попередження іредентизму, але не достатньо розроблені у питаннях реагування на спроби реалізації іредентистської політики.

У міжнародно-правових актах зафіксоване «право на самовизначення», яке іредентисти приписують саме етнічним групам. Право націй на самовизначення тлумачиться як вільне установлення народом різноманітних форм відносин з іншими народами на основі добровільного об'єднання у федеративну державу або створення автономії, а також правомірність відокремлення, створення незалежної держави, внутрішнього устрою (право визначати суспільний лад, форму правління тощо). У міжнародних документах це право пройшло довгий шлях еволюції – від принципу як умови до власне права. Принцип самовизначення народів знайшов відображення у низці міжнародно-правових документів, серед них Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14 грудня 1960 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Декларація про принципи міжнародного права (1970 р.).

Суперечливість норм міжнародного права ілюструє парадокс, коли учасники іредентистського конфлікту, інтереси яких несумісні, апелюють до одних і тих же документів. У таких умовах задля врегулювання міждержавних конфліктів неминуче посилюється роль арбітражу; цю функцію повинен виконувати Міжнародний Суд ООН, і, як бачимо на прикладі розгляду позову України проти Росії (2017 р.), справа захисту інтересів суверенної держави з посиланням на норми міжнародного права зрушила з місця.

У підрозділі 4.3. «Морально-правові аспекти політики іредентизму» через призму теорії М. Вебера проаналізовано взаємозв'язок моральних і правових засад іредентистської політичної діяльності.

Моральні і правові аспекти розглядаються сукупно, адже між правом і мораллю є безумовний зв'язок, а в основі більшості з норм міжнародного права лежать саме моральні настанови. Моральність іредентистської практики можна дослідити через призму нормативно-ціннісного підходу, який орієнтує оцінювати політичні явища з точки зору норм моралі, принципів справедливості і загального блага, а також спрямовує на вироблення ідеального політичного порядку і приведення до нього реально існуючих відносин.

Користуючись термінологією М. Вебера, іредентистська держава слідує своєрідній «етиці переконання», яка базується на впевненості у доцільності проведення курсу на приєднання інших територій будь-якою ціною. Навіть риторика іредентистів засвідчує орієнтацію на виконання своєрідної місії, яку необхідно виконати, аби подолати деяку «історичну несправедливість». Поведінка поліетнічної держави відповідає засадам «етики відповідальності», що можна тлумачити як цілком раціональне прагнення держави будь-якими засобами вирішити проблему іредентизму в одному регіоні і не допустити її

поширення на інші території. Фактично обидва види етики є протилежними, внаслідок чого сторони по-різному аргументують свої дії

Конкретні випадки іредентизму отримують різну реакцію з боку світової спільноти, що залежить від політичної кон'юнктури і ситуативних інтересів провідних світових держав, а учасники конфліктної взаємодії виправдовують свою позицію, апелюючи до одних і тих же міжнародно-правових документів. Це означає, що процес морально-правового регулювання міжнародних відносин ще не завершений.

У підрозділі **4.4. «Конфліктогенний потенціал іредентизму»** досліджено сутність і особливості політичних конфліктів, в основі яких лежить іредентистський чинник.

Іредентизм призводить до виникнення гострих політичних конфліктів, що відбуваються одночасно на кількох рівнях: між поліетнічною державою й іредентою; між поліетнічною державою й іредентистською державою; між іредентистською державою і міжнародною спільнотою. Конфлікт на кожному рівні має свої особливості, обумовлені специфічними інтересами і цілями учасників конфліктної взаємодії. Конфлікти на рівні «поліетнічна держава – іредента» викликані відмінністю між інтересами держави як цілого і меншини як окремого, часткового. Але з врахуванням наявності третього учасника – сусідньої іредентистської держави, зацікавленої у підтримці своїх етнічних родичів, іредентизм виходить на зовнішньополітичний рівень.

Учасники міждержавного іредентистського конфлікту мають різний рівень інституціоналізації і володіють різним ресурсним потенціалом. Поліетнічна держава для вирішення внутрішньодержавного конфлікту застосовує правові і силові ресурси, у той час як іредента позбавлена їх. Іредентистська держава використовує різний арсенал методів: від застосування пропагандистських методів, спрямованих на переконання розділеного народу і всього світу у законності і моральності об'єднання груп розділеного народу в одній державі, до військових засобів.

Особливостями іредентистських міждержавних конфліктів є наявність особливого предмету конфлікту – території, право на володіння якою держави вважають незаперечним.

Іредентистські конфлікти, як і будь-які інші політичні конфлікти, виконують як позитивні, так і негативні функції. Принаймні, такі конфлікти засвідчують критичний стан національної меншини, яка опинилася на периферії уваги з боку державної влади у країні проживання, а також роблять очевидними до деякого часу приховані територіальні притязання між сусідніми країнами. Але конфлікти на ґрунті іредентизму несуть і багато негативу, серед яких нестабільність у суспільно-політичному і економічному житті країн-учасників конфлікту або ж численні людські жертви з боку військових і цивільного населення у випадку військового протистояння.

У п'ятому розділі **«Іредентизм в українській політиці»** досліджено вплив іредентистського чинника на внутрішньополітичні процеси в Україні і на характер її відносин з сусідніми державами.

У підрозділі 5.1. «**Стан національних меншин в Україні і характер їх відносин зі спорідненими державами**» досліджено відносини російської, угорської і румунської національних меншин зі спорідненими державами і охарактеризовано форми впливу держав на споріднені групи.

Україна є поліетнічною державою і має у своєму складі представників більш як 130 національностей і народностей. Деякі з них компактно проживають біля кордонів своїх історичних батьківщин – споріднених держав, тож у цих регіонах потенційно можуть виникнути або вже виникли іредентистські настрої. У контексті даного дослідження найбільший інтерес викликають російська, угорська і румунська національні меншини, кожна з яких має зовнішню споріднену державу і активно контактує з нею.

Форми, у яких Російська Федерація реалізувала вплив на населення Криму і Донбасу, різноманітні, – діяльність проросійських партій і громадських організацій, постійна присутність російського інформаційного продукту у медіапросторі, реалізація цілого комплексу заходів по підтримці співвітчизників (нагороди найбільш активних діячів, навчання в російських вишах і т.ін.). Форми взаємодії споріднених держав і споріднених груп не завжди відповідають нормам українського законодавства, зокрема, влада цих держав видає паспорти представникам споріднених груп, тяжіє до надмірної присутності в інформаційному, культурному і освітньому просторі регіону, а радикально налаштовані політичні сили заявляють про територіальні претензії до України. З врахуванням того, що Росія вже реалізувала політику іредентизму стосовно Криму, а відносини з сусідніми державами з приводу прав національних меншин останнім часом загострилися, проблема іредентизму потребує нагального вирішення.

У підрозділі 5.2. «**Вплив іредентистського чинника на відносини між Україною і Росією на рубежі ХХ–ХХІ століть**» проаналізовано українсько-російські відносини через призму теорії післяреволюційного іредентизму Дж.К. Дженкінса.

Дж.К. Дженкінс є представником авторитетної чиказької школи політичної науки. У праці «Післяреволюційна війна: продукт іредентизму» він розвиває ідею, за якою війна є закономірним наслідком післяреволюційної ситуації у тому випадку, якщо між сусідніми державами існують територіальні суперечки, у тому числі з приводу контролю над територією. Дана теорія верифікується українськими реаліями.

Частка етнічного російського населення завжди була досить великою в Україні, але у радянський період історії в принципі проблеми розділеності російського народу не існувало, адже кордони між республіками були досить умовними, а на теренах України не виникало жодних перешкод для функціонування російської мови, права етнічних росіян реалізовувалися повною мірою.

Проте з посиленням імперських тенденцій російської влади на початку ХХІ століття відносини між двома державами поступово загострювалися. Реалізація планів Кремля щодо українських територій розпочалася в умовах революційних змін в Україні. Наприкінці 2013 – на початку 2014 рр. в Україні

відбулася Революція гідності, яка стала важливим кроком у формуванні громадянського суспільства в Україні, сприяла посиленню колективної солідарності. Проте одразу ж активізувалися сепаратистські рухи у Криму і на Донбасі, які розвивалися за російським сценарієм. Ці регіони тривалий час перебували у полі зору російських політиків, оскільки розглядалися як частини «руського мира», які в результаті «історичної несправедливості» стали частинами України.

За своєю суттю концепція «руського мира» є неоімперською ідеєю, оскільки має виразні ознаки «збирання імперії». Втручання Росії у справи інших держав обумовлене мілітарною ідеологією як складовою ідеї «руського мира».

Конфлікт між Україною й Росією, що виник на іредентистському ґрунті, доцільно тлумачити як гібридну війну Росії проти України, що є виявом експансіоністської моделі політики іредентизму. У виникненні конфлікту важливу роль відіграла ціла низка чинників: політичних, економічних, геополітичних, а також етнічних, роль яких не варто применшувати.

У підрозділі 5.3. «Етнополітика в Україні: сучасний стан і можливості для попередження іредентизму» проаналізовано стан нормативного забезпечення етнополітики в Україні, механізм її реалізації та проблеми, які існують на даному етапі і обумовлюють активізацію іредентистських настроїв.

Нормативне забезпечення етнополітики в Україні у напрямі задоволення прав етнопонаціональних меншин включає низку правових актів, серед яких Закони України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), Конституція України (1996 р.), Закон України «Про громадські об'єднання» (2012 р.). На даний час етнополітика в Україні має проблеми у питанні реалізації прав національних меншин і їх взаємодії зі спорідненими державами, зокрема: недостатньо розроблені правові норми щодо реалізації права на створення національно-культурної автономії, не прописані прийнятні форми взаємодії національних меншин і споріднених держав; відсутня система органів державної влади, які б контролювали цю взаємодію. Разом з тим не вирішується інший комплекс нагальних проблем, наприклад, пов'язаних з існуванням подвійного громадянства. Внаслідок неврегульованості низки питань у сфері реалізації прав національних меншин подеколи у мешканців прикордонних регіонів в ідентифікаційній системі етнічна і регіональна ідентичності почали домінувати над загальнонаціональною, в окремих випадках це призвело до пріоритетної ідентифікації себе з народами суміжних держав, і, як наслідок, спричинило появу іредентистських настроїв.

За методологією А. Степана, найбільш оптимальною для України є реалізація моделі «нації-держави», яка спрямовується на створення єдиної спільноти – політичної нації як сукупності громадян держави, де представники усіх етносів мають єдину національну ідентичність. Вітчизняна етнополітика має спрямовуватися на формування політичної нації, враховувати інтереси меншин при безумовному переважанні власне українського компонента. Першочергово необхідно здійснити низку важливих кроків, серед яких: чітке правове закріплення усіх норм, які регулюють права і статус національних

меншин в Україні, розробка механізмів реалізації національно-культурної автономії і участі представників національних меншин у виборчому процесі.

У підрозділі 5.4. «Реформа регіонального рівня врядування в Україні як засіб попередження появи іредентистських настроїв» досліджено стан реалізації реформи децентралізації влади в Україні і її можливості для попередження іредентизму.

Трансформація регіональних політичних інститутів і відносин, яка здійснюється в рамках реформи децентралізації влади в Україні, що розпочалася у 2014 році, є запорукою успішної модернізації національної політичної системи. Централізоване управління призвело до встановлення нерівноправних відносин у системі «центр-регіон» і до відсутності кооперації між різними рівнями урядування, що значно відрізняється від практики, прийнятої в ЄС. Тож необхідно наділяти регіональні влади більшими повноваженнями згідно з принципом субсидіарності. Регіон повинен максимально використовувати власні ресурси і делегувати центру тільки ті повноваження, які не можуть бути реалізовані на місцевому рівні. Безумовно, це передбачає й поділ відповідальності. Таке реформування регіональної політики вже призводить до трансформації відносин у системі «центр-регіон», що обумовлює зміну такого інструменту регіональної політики, як наповнення регіональних бюджетів. Регіони отримують більше фінансової незалежності, таким чином більша частина фінансів, «зароблених» регіонами, вже залишається у місцевій казні, що свідчить про більш ефективне наповнення реформи місцевого самоврядування також економічним та фінансовим змістом.

Реформа децентралізації влади зараз перебуває у стадії активного впровадження, зокрема, зростає кількість об'єднаних територіальних громад, які вже мають змогу користуватися усіма перевагами фінансової децентралізації. Успішне реформування регіонального управління значною мірою визначатиме характер стратегії регіональних еліт, яка втілюється у політичному, економічному і культурному регіоналізмі. В іншому ж випадку ігнорування регіональних потреб і перетворення регіонального управління на маріонеткове, повністю підпорядковане центру, може сформувати негативне явище – радикальний регіоналізм у вигляді іредентизму.

У **висновках** наведено основні теоретичні підсумки дисертації.

Актуальність дисертаційного дослідження визначається як необхідністю теоретичного осмислення проблеми іредентизму, так і пошуком ефективних шляхів попередження іредентистських настроїв у поліетнічних державах і способів подолання його деструктивного впливу на міжнародні політичні процеси.

Проведене дисертаційне дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. Іредентизм є складним політичним процесом, який включає тристоронню взаємодію безпосередніх учасників, поєднаних іредентистською проблемою, а також привертає увагу четвертого учасника, уособленого міжнародною спільнотою. Слід констатувати відсутність конвенціонального знання щодо сутності іредентизму, що можна пояснити багатоаспектністю

самого досліджуваного явища і наявністю різних методологічних позицій, які лежать в основі досліджень тих чи інших науковців. Дослідження іредентизму буде більш продуктивним з використанням здобутків різних наук: етнополітології, політичної регіоналістики, політичної конфліктології та інших міждисциплінарних наук.

2. В іредентизмі одночасно проявляються і доцентрові, і відцентрові тенденції, які втілюються в уніонізмі – прагненні до об'єднання груп розділеного народу, і сепаратизмі – виході іреденти разом з територією зі складу поліетнічної держави. У дослідженні проаналізовано понятійно-категоріальний апарат з метою уточнення сутності понять «уніонізм», «паннаціоналізм», «енозіс», «сепаратизм», «сецесія». Іредентизм виступає формою етнічного уніонізму, але, на відміну від паннаціоналізму, створює загрози для територіальної цілісності суверенних держав. Доведено, що енозіс, позначаючи іредентистський проект Греції, не є окремим видом сепаратизму. Іредентизм виступає різновидом сепаратизму, а сецесія розглядається суб'єктами іредентизму як проміжний етап у реалізації іредентистського проекту, покликаний його легітимізувати.

Доцільно концептуально розрізнити поняття «іредентизм» і «політика іредентизму». Іредентизм, активними суб'єктами якого є національні меншини, доцільно характеризувати як різновид сепаратизму, тобто як етнополітичний рух, ініційований меншинами-іредентами, метою якого є вихід зі складу поліетнічної держави й приєднання до спорідненої держави. «Політика іредентизму» – курс іредентистської держави щодо цілеспрямованої реалізації плану відновлення контролю над колишніми імперськими територіями і об'єднання в межах однієї держави таких груп, які вважаються спорідненими за етнокультурною чи іншими ознаками. Іредентистська держава володіє більшою кількістю ресурсів для реалізації мети: інтелектуальних, політичних, військових. Іредентистський проект найчастіше досягає мети за умови узгоджених і одночасних дій іредентистської держави і національної меншини-іреденти.

3. Іредентизм як етнополітичний процес представляє собою сукупність стратегій і дій іредентистської держави й іреденти – національної меншини у складі поліетнічної держави, метою яких є об'єднання в одному політичному організмі етнічної спільноти, яка розділена кордонами між двома/кількома державами. Іредента і населення спорідненої держави разом складають «розділений народ», для якого характерна мовна і культурна спільність, доповнена уявленнями про спільне історичне минуле. Іредентистську стратегію можуть розробити різні групи розділеного народу, і та, яка вже сформувала державу, де вона є титульним етносом, тобто її етнонім (самоназва) дає назву державі, або ж складає досить значну і привілейовану меншість, і інша (інші), яку можна визначити як етнічну групу-меншину, яка проживає у сусідній державі. Суб'єктами іредентизму можуть бути етнічні групи, які не сформували власних держав і перебувають у складі інших політичних утворень, наприклад, курди або індіанський народ кечуа («курдський стиль іредентизму»).

4. Виникнення етнічної ідеології іредентизму стає можливим на базі націоналізму як колективної ідеї. Оскільки іредентистські рухи прагнуть сумістити політичний і етнічний принципи структурування суспільства, саме етнічний націоналізм, який передбачає інтеграцію народу на основі спільної історії, мови, культури, виступає ідейним підґрунтям іредентизму. Етнічну ідеологію у такому випадку слід розглядати як форму етнічного самоусвідомлення і програму дій, яка формується в руслі націоналізму, чітко визначає шляхи розвитку етносу, обґрунтовує цілі і завдання національно-визвольних змагань певної етнічної групи.

Показано, що іредентистський проект спирається на «велику ідею», яка полягає у відновленні держави у тих кордонах, які вона мала у період найбільшого розквіту. Різновидом «великої ідеї» є великодержавницька ідея, яка формується у суспільствах, які ностальгують за періодом «Великої держави» як епохою найбільшого розквіту. Існують ідеї «Великої Албанії», «Великої Греції», «Великої Румунії», «Великої Сербії», «Великої Угорщини». Саме політичні партії націоналістичного спрямування є активними прихильниками великодержавницьких ідей.

5. Інтелектуальний ресурс складається з сукупності інформації, знань і вмій, які використовуються для вироблення певних благ. Інтелектуальний ресурс політики іредентизму здатний посилити її ідейне спрямування і аргументувати доцільність проведення. Роль інтелектуального ресурсу зростає в інформаційному суспільстві, оскільки представники інтелігенції, у першу чергу наукової, створюють сприятливий ґрунт для легітимізації даного курсу і надають йому більшої переконливості в очах громадськості. Саме інтелігенція є основним суб'єктом політики пам'яті як дієвого інструменту впровадження у суспільну свідомість бажаних уявлень про минуле, сьогодення і майбутнє етносу.

6. Аналіз випадків іредентизму у багатьох куточках світу дозволяє запропонувати такі критерії для типологізації іредентизму і виокремити відповідні типи іредентизму: 1) ініціатори іредентистських вимог (іредентизм, ініційований меншістю, і іредентизм, ініційований іредентистською державою); 2) характер відносин між суб'єктами іредентизму (однобічний і взаємний); 3) мета і характером дій суб'єктів іредентизму (сепаратистський та експансіоністський); 4) зміст вимог і наявність об'єктивних підстав для реалізації політики іредентизму (етнотериторіальний і територіальний); 5) географічний критерій (західний і східний) типи. Зважаючи на існування політики іредентизму, за критерієм характеру дій іредентистської держави доцільно розрізняти помірковану («м'яку») і радикальну («жорстку») моделі політики іредентизму.

7. Обґрунтовано, що саме міждисциплінарний підхід є більш продуктивним для дослідження даного явища. Іредентизм вивчається через призму конфліктологічної парадигми, що дає змогу акцентувати увагу на його конфліктогенному потенціалі, раціонального підходу, з позицій якого робиться наголос на керованості іредентистських дій певним проектом, нормативно-ціннісного підходу, який використовується для аналізу моральних аспектів

політики іредентизму. Саме раціональний підхід дав змогу аргументувати існування «політики іредентизму», тобто цілеспрямованого курсу держави щодо повернення територій, які раніше входили до складу великого державного утворення.

8. Внутрішньополітичний контекст іредентизму обумовлений тим, що іредентизм з боку національних меншин, як правило, є їх реакцією на політичний режим у державі проживання. Від рівня забезпечення прав національних меншин залежить їх лояльність і прихильність до держави, формується відповідна ідентичність. Іредентизм, передбачаючи орієнтацію етнічної групи на споріднену державу, виступає крайнім проявом етнорегіоналізму. Етнорегіоналізм – прагнення етнічної групи, яка кількісно переважає або є досить численною і проживає у межах певного регіону як політичного утворення, впливати на процес прийняття рішень у поліетнічній державі з метою врахування інтересів цієї групи.

9. Конфлікт ідентичностей виступає передумовою виникнення іредентистських настроїв. Домінування етнічної або регіональної ідентичності і одночасна другорядність загальнонаціональної ідентичності є загрозливим сигналом і може засвідчити пріоритетне бажання населення регіону, яке є частиною розділеного народу, ідентифікувати себе зі спорідненою державою, а не державою проживання. Доведено, що послідовне проведення політики національної ідентичності здатне забезпечити формування у представників національних меншин загальнонаціональної ідентичності, а разом зі зростанням економічного добробуту це може убезпечити державу від формування відцентрових настроїв.

10. Більш ефективною у попередженні деструктивного впливу іредентизму на внутрішньополітичні процеси у поліетнічній державі є система превентивних кроків, які полягають у забезпеченні національних меншин правами, що передбачає як їх законодавче закріплення, так і розробку дієвих механізмів реалізації. Дієвими превентивними заходами є проведення ефективної етнополітики, запровадження консоціативної демократії (за наявності належних умов), уведення виборчих преференцій для представників національних меншин (створення національних виборчих округів, резервування місць у парламенті, запровадження куріальної системи) та автономізація у територіальних (національно-державній і національно-територіальній) чи екстериторіальних (національно-культурній) формах. Важлива розробка таких механізмів взаємодії споріднених держав з національними меншинами, які б відповідали нормам міжнародного права і законодавчим нормам держави, у якій проживає національна меншина. Вже у випадку виходу конфлікту на міжнародний рівень слід звертатися до міжнародного арбітражу і, за доцільності, застосовувати силові методи вирішення конфлікту.

11. Іредентизм як політичний процес детермінується характером міжнародних політичних відносин. Кожна система міжнародних відносин встановлювала нові засади світоустрою, які по суті виступали результатом рішень найбільш сильних держав, а тому сприяли посиленню їхнього панування. Іредентизм виник у період Віденської системи у руслі поширення

націоналістичних настроїв, а у подальші історичні періоди пройшов еволюцію. У роботі запропоновано періодизацію іредентизму й виокремлено відповідні їм функціональні моделі політики іредентизму у контексті змін у системі міжнародних відносин: Віденська система – об'єднаний іредентизм; Версальсько-Вашингтонська система – експансіоністський; Ялтинсько-Потсдамська – латентний; постбіполярна система – поміркований і експансіоністський.

12. У міжнародному контексті іредентизм виглядає як суперечливе явище, правові аспекти якого до сьогодні не врегульовані. Іредентизм може виступати однією з форм самовизначення народів, тож важливого значення для реагування на іредентистські прагнення відіграє позиція ООН, яка визнає важливість обох принципів – реалізації права націй на самовизначення і територіальної цілісності держави. Обидва принципи закріплені в Статуті ООН, але другий принцип має пріоритет, оскільки традиційно національна держава є основним актором світової політики. Віденська декларація 1993 р. підкреслила неприпустимість порушення або послаблення територіальної цілісності держав, але закріпила право добиватися незалежності для народів, які перебувають у колоніальній або іншій залежності. Проте навіть у цьому випадку самовизначення через вихід зі складу держави (сецесію) законне тільки тоді, коли державна влада масово порушує права представників етнічних або національних меншин і не дозволяє їм підвищити свій статус через отримання автономії або інші форми внутрішнього самовизначення. Ідея самовизначення інтерпретується в залежності від обставин і рішень провідних держав світу. Відповідно, моральні оцінки іредентизму мають ситуативний характер.

13. На ґрунті іредентизму виникають тривалі міждержавні конфлікти, які важко піддаються регулюванню і тому часто переходять у розряд «заморожених» конфліктів. Доведено, що у виникненні конфлікту важливу роль відіграє територіальний чинник, який є його неодмінною складовою. Міждержавний конфлікт в іредентистському трикутнику неминучий, його перебіг і врегулювання мають підпорядковуватися нормам міжнародного права.

14. Проблема іредентизму є досить гострою для України, що пов'язано з існуванням в Україні національних меншин, які мають за кордоном споріднені етнічні групи і споріднені держави. Аналіз відносин російської, угорської і румунської меншин зі спорідненими державами дає підстави стверджувати, що їх характер не завжди відповідає засадам українського законодавства, адже надання громадянства, втручання в освітню і інформаційну сферу регіонів поступово створюють ґрунт для подальшої орієнтації меншин на споріднені держави і перешкоджають їх інтеграції у політичну націю у державі проживання.

Постійна увага до настроїв етнонаціональних груп і оперативне реагування на сепаратистські наміри мають виключно важливе значення, адже вирішення протиріч на внутрішньодержавному рівні може попередити вихід конфлікту на зовнішньополітичну арену. Саме тому посилення зацікавленості в добробуті етнічних родичів з боку споріднених держав вимагає від представників влади вироблення відповідної стратегії реагування. Це є

актуальним для української влади, яка вже стикнулася з негативними наслідками іредентистської політики Російської Федерації.

15. Іредентистський чинник відіграв важливу роль в українсько-російських міждержавних відносинах на рубежі ХХ–ХХІ століть. Росіяни є найбільш численною національною меншиною в Україні. В умовах, коли протягом 1990–2000-х років у Росії фактично відбулося відродження імперської ідеї, не тільки етнічні росіяни, але й російськомовні в Україні опинилися у категорії людей, так званих «співвітчизників за кордоном», про захист інтересів яких заявила російська влада. Під приводом захисту «співвітчизників» влада Російської Федерації втрутилася у внутрішні справи України, анексувавши Крим і підтримуючи донбаських сепаратистів. З позицій теорії післяреволюційного іредентизму Дж.К. Дженкінса, влада Російської Федерації скористалася ситуацією в Україні після Революції Гідності, розпочавши дії по реалізації іредентистського проекту.

16. Прихильність національних меншин в Україні до сусідніх держав деякою мірою спричинена неефективною етнополітикою, яка не призвела до формування єдиної загальнонаціональної ідентичності. Задля попередження поширення іредентизму у прикордонних регіонах у центрі уваги має перебувати пошук оптимальних форм взаємодії національних меншин у прикордонних регіонах і споріднених їм держав, які б не створювали потенційних загроз для національної безпеки України. Показано, що регулювання етнополітичних процесів буде більш ефективним також за умови одночасної інтенсифікації регіональної політики, проведення децентралізації влади і поживлення економічних реформ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Горло Н. В. Концептуальні засади і практика іредентизму: внутрішньополітичний і міжнародно-політичний контексти: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2019. 448 с.

2. Горло Н. В. Трансформація регіонального управління; Вплив регіональних політичних культур на модернізацію регіонального управління. Перспективи та напрямки модернізації політичної системи України. Колективна монографія / під ред. д. політ. наук, проф. О. М. Кіндратець. Запоріжжя: Видавництво Запорізького національного університету, 2014. С. 272–286; 287–297 (1,1 д.а.) (особистий внесок автора: п. 10.1., в якому проаналізовано тенденції трансформації регіонального управління в Україні у контексті реформи децентралізації влади, та п. 10.2., в якому досліджено вплив регіональних політичних культур на модернізацію регіонального управління).

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України:

3. Горло Н. В. Міждисциплінарне дослідження іредентизму: теоретичний аспект. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2009. Вип. 44 (підсерія «Курасівські читання»). С. 13–22.

4. Горло Н. В. Моделі регіоналізації в західних країнах і в Україні: порівняльний аналіз. *Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Дніпропетровськ, 2009. № 3 (65) (травень-червень). С. 147–151.

5. Горло Н. В. Раціональний фактор в етнополітичних конфліктах. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ВІР УАН, 2010. Вип. 35. С. 363–370.

6. Горло Н. В. Етнічний сепаратизм і іредентизм як шляхи реалізації права націй на самовизначення: порівняльний аналіз. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ВІР УАН, 2011. Вип. 46 (№4). С. 529–536.

7. Горло Н. В. Політика регіональної ідентичності та її роль у формуванні громадянської культури. *Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Дніпропетровськ, 2011. № 2 (76) (березень-квітень). С. 145–150.

8. Горло Н. В. Особливості політичної регіоналізації України в контексті впливу глобалізаційних процесів. *Політичний менеджмент. Науковий журнал* / гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. 2012. № 1/2 (52–53). С. 103–111.

9. Горло Н. В. Націоналізм як фактор впливу на формування іредентистських національних рухів. *Вісник Дніпропетровського університету. Науковий журнал. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2012. Т. 20, № 9/2. Вип. 22 (4). С. 222–228.

10. Горло Н. В. Роль етнічної ідеології в обґрунтуванні політики іредентизму. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ВІР УАН, 2013. Вип. 73 (№6). С. 316–318.

11. Горло Н. В. Конструювання образів минулого як інструмент іредентистської політики. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне: РДГУ, 2014. Вип. 12. С. 230–237.

12. Горло Н. В. Етнорегіоналізм як джерело політичної нестабільності в багатоетнічних державах. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне: РДГУ, 2015. Вип. 13. С. 177–184.

13. Горло Н. В. Іредентизм у контексті об'єднувчих етнополітичних рухів: сутність і специфіка. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2015. №7 (123). С. 57–62.

14. Горло Н. В. Політичні партії як суб'єкти політики іредентизму. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Випуск 17: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 59–64.

15. Горло Н. В. Політична ситуація в Україні в контексті теорії післяреволюційного іредентизму Дж.К. Дженкінса. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія: Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 13–14. С. 229–236.

16. Горло Н. В. Порівняльний аналіз умов виникнення іредентизму в різних типах політичних режимів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»: Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 28. С. 88–94.

17. Горло Н. В. Підходи до типології іредентизму. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 108 (5). С. 234–238.

18. Горло Н. В. Іредентистська стратегія поведінки національних меншин: функціональний аспект. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія: Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 15. С. 195–203.

19. Горло Н. В. Морально-правові аспекти політики іредентизму. *Політикус: Науковий журнал*. Одеса, 2016. Вип. 2. С. 63–67.

20. Горло Н. В. Підходи до визначення сутності іредентизму: методологічний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Випуск 20: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 12–18.

21. Горло Н. В. Роль «великої ідеї» в політиці іредентизму. *Політикус: науковий журнал*. Одеса, 2017. Випуск 3. С. 63–67.

22. Горло Н. В. Генеза і розвиток іредентизму в контексті змін систем міжнародних відносин. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 12. С. 187–193.

23. Горло Н. В. Іредентизм в контексті відцентрових процесів: сутність і співвідношення з сепаратизмом і сецесією. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія: Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 18. С. 209–215.

24. Горло Н. В. Етнополітичні ризики у взаємодії національних меншин і споріднених їм держав. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць*. Київ, 2017. № 1/2 (33/34). С. 37–42.

25. Горло Н. В. Етнополітика в Україні: проблеми і перспективи у попередженні іредентизму. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 139. С. 74–79.

Статті, опубліковані в наукових періодичних виданнях інших держав:

26. Горло Н. В. Этнический и территориальный факторы как детерминанты политики иредентизма. *Scientific journal «Fundamentalis scientiam» (Madrid, Spain)*. 2017. № 6 (7). С. 64–67.

27. Горло Н. В. Міжнародно-правовий вимір політики іредентизму. *Evropský politický a právní diskurz (Praha, Česká republika)*. 2017. Svazek 4. S. 24–31.

28. Horlo N. The causes of the emergence and ideological justification of the policy of irredentism. *Journal of Geography, Politics and Society*. 2018. № 8(3). P. 45–52.

29. Горло Н. В. Іредентизм як етнополітичний процес: передумови і причини виникнення. *Evropský politický a právní diskurz (Praha, Česká republika)*. 2018. Svazek 6. S. 108–115.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

30. Горло Н. В. Вивчення політичної історії України у вищій школі як чинник формування національної ідентичності. *Проблеми сучасної педагогічної освіти та розвитку особистості: теорія та практика: Збірник наукових праць Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру*. Випуск 1. Запоріжжя: Видавництво Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. С. 154–161.

31. Горло Н. В. Іредентизм як форма радикальної етнополітичної поведінки. *Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія»*. 2014. Випуск 17. С. 142–147.

32. Горло Н. Олсон Менкур Ллойд. Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закладів / за заг. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. Львів: Новий Світ-2000, 2014. С. 492–494.

33. Горло Н. Іредентизм. Сучасна політична лексика: навч. енциклопед. словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів: Новий Світ-2000, 2015. С. 124.

34. Горло Н. Іредентизм. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. Львів: Новий Світ-2000, 2015. С. 277–279.

Матеріали і тези конференцій:

35. Горло Н. В. Особливості процесів регіоналізації в Україні. *Стратегія розвитку України у глобальному середовищі: Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції 13–15 листопада 2009 р.* Сімферополь: ВіТроПринт, 2009. Том 1. С. 132–135.

36. Горло Н. В. Роль регіональної ідентичності у формуванні патріотизму. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції з питань патріотичного виховання молоді (26–27 листопада 2009 р., м. Запоріжжя)*. Запоріжжя: Акцент, 2010. С. 353–354.

37. Горло Н. В. Роль політики регіональної ідентичності у формуванні громадянської культури. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції з питань патріотичного виховання молоді (2–3 грудня 2010 р., м. Запоріжжя)*. Запоріжжя: Акцент, 2010. С. 253–255.

38. Горло Н. В. Регіоналізм як політичний феномен сучасного світу. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: Зб. наук. праць (за матеріалами II Міжнародної науково-теоретичної конференції від 17–19 травня 2011 р.) / за заг. ред. М. О. Журби. Ч. III*. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. С. 237–241.

39. Горло Н. В. Вплив історичної пам'яті на формування патріотизму. *Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції з питань патріотичного виховання молоді «Соціальне програмування патріотичного виховання молоді»*, 23-24 листопада 2011 р. Запоріжжя: 2011. С. 407–410.

40. Горло Н. В. Сутність і причини виникнення іредентизму. *Матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» 11 квітня 2012 р.* Запоріжжя: КСК-Альянс, 2012. С. 69–72.

41. Горло Н. В. Сучасний стан та перспективи розвитку регіоналізації в Україні. *Сучасна україністика: наукові парадигми, мови, історії, філософії: Збірник статей III Міжнародної наукової конференції 17–19 травня 2012 р.* / за заг. ред. О. М. Кузя, О. С. Черемської. Харків: ХНЕУ, 2012. С. 190–196.

42. Горло Н. В. Особливості формування патріотизму в поліетнічних державах. *Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції з питань патріотичного виховання молоді «Патріотичне виховання громадян в умовах інтеграційних процесів» (07–08 листопада 2013 року, м. Запоріжжя)* / упор. Д. В. Точиліна. Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2014. С. 32–34.

43. Горло Н. В. Трансформація регіональних інститутів і відносин як складова модернізаційних процесів в Україні. *Соціальне прогнозування та проектування: модернізація політичної системи України.* Матеріали Міжнародної наукової конференції 28 березня 2014 року. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. С. 174–177.

44. Горло Н. В. Роль іредентизму у сучасних політичних процесах. *Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 18–19 липня 2014 року).* Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2014. С. 84–88.

45. Горло Н. В. Специфіка іредентизму в контексті об'єднувальних етнополітичних рухів. *Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 17–18 жовтня 2014 р.* Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 168–170.

46. Горло Н. В. Інтенсифікація міжрегіонального співробітництва як складова інтеграційних процесів в Європі. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна-Польща: діалог культур в контексті євроінтеграції».* Т. I / Запоріз. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2014. С. 15-17.

47. Горло Н. В. Особливості формування політики ідентичності в умовах модернізації політичної системи. *Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни в умовах глобальних конфліктів» (24 квітня 2015 року, м. Запоріжжя)* / Упор. І. О. Кудінов; ред. кол. М. А. Лепський, Т. І. Бутченко, В. О. Скворець, Є. Г. Цокур, І. О. Кудінов. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2015. С. 55–57.

48. Горло Н. В. Інтелектуальний ресурс політики іредентизму. *Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи: Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*

з міжнародною участю. 14–15 травня 2015 р. Житомир-Вінниця. Б.м., 2015. С. 286–288.

49. Горло Н. В. Вплив політичного режиму на виникнення іредентизму. *Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 25–26 вересня 2015 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 151–154.

50. Горло Н. В. Компаративний аналіз змісту понять «іредентизм» і «енозіс». *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12-13 лютого 2016 р.)* / за загальною редакцією д. політ. н., професора Д. В. Яковлева. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 39-42.

51. Горло Н. В. Роль іредентистського чинника у міждержавних політичних конфліктах. *Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: миротворення у гібридних війнах» (25 березня 2016 року, м. Запоріжжя)* / упор. І. О. Кудінов; ред. кол. М. А. Лепський, Т. І. Бутченко, В. О. Скворець, Є. Г. Цокур, І. О. Кудінов. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2016. С. 47–49.

52. Горло Н. В. Специфіка ідентифікації національних меншин-іредент: теоретичний аспект. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти* : зб. наук. праць / за заг. ред. д. філос. н. Журби М. А. Частина 2. Монреаль: ЦСП «НБК»; Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. С. 190–193.

53. Горло Н. В. Шляхи подолання деструктивного впливу іредентизму на внутрішньополітичні процеси у поліетнічній державі. *Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук», м. Кельце, Республіка Польща, 28–30 червня 2016 р.* International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences: Conference Proceedings, June 28-30, 2016. Kielce: Holy Cross University. Pp. 131-134.

54. Горло Н. В. Феномен експансіоністського іредентизму. *VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша*: зб. наук. пр. / за заг. ред. В. І. Бортникова, Я. Б. Яроша. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 38–40.

55. Горло Н. В. Роль етнічного і територіального чинників у політиці іредентизму. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики*. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. 26–27 травня 2017 р., м. Дніпро. Частина I / наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 40-42.

56. Горло Н. В. Роль культурних чинників у політиці іредентизму. *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2018», 26–27 квіт. 2018 р.*: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: У. В. Мовчан [та ін.]. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2018. Ч. 4. С. 72–74.

57. Горло Н. В. «Курдський стиль іредентизму»: сутність і труднощі у реалізації. *Stability in an unstable world: Collection of the Scientific Materials. International Scientific Conference, Lviv, 22 March 2019.* Lviv, 2019. P. 44–49.

АНОТАЦІЯ

Горло Н. В. Функціональні та концептуальні моделі політики іредентизму. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2019.

У дисертації розкрито сутність іредентизму і проаналізовано характер інтересів учасників іредентистської тріади. Досліджено специфіку іредентизму в контексті об'єднавчих рухів і відцентрових процесів. Обґрунтовано визначення політики іредентизму як курсу іредентистської держави щодо цілеспрямованої реалізації плану відновлення контролю над колишніми імперськими територіями і об'єднання в межах однієї держави таких груп, які вважаються спорідненими за етнокультурною чи іншими ознаками. Розкрито роль культурно-ідеологічних чинників в обґрунтуванні політики іредентизму. Досліджено роль іредентизму у внутрішньополітичних процесах поліетнічної держави. Проаналізовано політику іредентизму у міжнародно-правовому вимірі і розроблено функціональні моделі політики іредентизму у контексті розвитку систем міжнародних відносин. Охарактеризовано вплив іредентистського чинника на політичні процеси в Україні на сучасному етапі. Розроблено рекомендації щодо попередження і подолання деструктивного впливу іредентизму на політичні процеси у сучасному світі.

Ключові слова: іредентизм, політика іредентизму, сепаратизм, національна меншина, поліетнічна держава, іредентистська держава, ідентичність, політика ідентичності, політична партія, етнорегіоналізм, система міжнародних відносин, політичний конфлікт, етнополітика, регіональна політика.

АННОТАЦИЯ

Горло Н. В. Функциональные и концептуальные модели политики иредентизма. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Львовский национальный университет имени Ивана Франка, Львов, 2019.

В диссертации раскрыта сущность иредентизма и проанализирован характер интересов участников иредентистской триады. Исследована специфика иредентизма в контексте объединительных движений и центробежных процессов. Обосновано определение политики иредентизма как курса иредентистского государства по целенаправленной реализации плана возобновления контроля над бывшими имперскими территориями и

объединения в пределах государства таких групп, которые считаются родственными по этнокультурному или другому признаку. Раскрыта роль культурно-идеологических факторов в обосновании политики ирредентизма. Исследована роль ирредентизма во внутривластных процессах полиэтнического государства. Проанализирована политика ирредентизма в международно-правовом измерении и разработаны функциональные модели политики ирредентизма в контексте развития систем международных отношений. Дана характеристика влияния ирредентистского фактора на политические процессы в Украине на современном этапе. Разработаны рекомендации по предупреждению и преодолению деструктивного влияния ирредентизма на политические процессы в современном мире.

Ключевые слова: ирредентизм, политика ирредентизма, сепаратизм, национальное меньшинство, полиэтническое государство, ирредентистское государство, идентичность, политика идентичности, политическая партия, этнорегионализм, система международных отношений, политический конфликт, этнополитика, региональная политика.

ABSTRACT

Horlo N. V. Functional and conceptual models of the irredentism policy. – On the rights of the manuscript.

Thesis for Doctoral Degree in Political Science, speciality 23.00.02 – Political Institutions and Processes. Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2019.

This dissertation addresses the author's approach to the complex research of irredentism, taking into account its determination by the nature of the strategic goals of the subjects of irredentism and the type of international political system. Having discovered the present state of the researches on the problem of irredentism, the author acknowledges the absence of generalizing works on the subject. The specificity of irredentism in the context of unifying motions and centrifugal processes is investigated. It is especially advantageous to distinguish between irredentism as a kind of separatism initiated by irredenta on the one hand, and "irredentism policy" on the other. The latter can be viewed as a policy of the irredentist state in the purposeful implementation of the plan to regain control on the former imperial territories and unification within one state of the groups, that are considered to be kin groups by ethno-cultural or other characteristics.

The essence of irredentism is revealed and the strategic interests of each participant of the irredentist triad are characterized: the national minority (irredenta), the polyethnic state and the kin-state. It is proved that both territorial and ethnic factors play an important role in the emergence of irredentism. The role of cultural and ideological factors in substantiating the irredentism policy, namely language, traditions, and religion is revealed. The author argues that the irredentist project is the embodiment of the ideas of ethnic nationalism and is based on the idea of a Great Power, which is to restore the state within the borders that it had during its prosperity. Nationalist political parties project the great-power idea into the public consciousness. The means of its distribution is the policy of memory. The author

suggests specific criteria for the classification of irredentism. It is proved that the interdisciplinary approach is the most effective. Irredentism is studied through the prism of conflicting paradigm, rational and normative-value approaches.

The role of irredentism in the internal political processes of a polyethnic state is studied. Irredentism is a reaction of national minorities to the political regime in the country of residence; it develops as a result of the dominance of ethnic or regional identity as opposed to national identity. Irredentism, assuming the orientation of the ethnic group to the kin-state, is an extreme manifestation of ethno-regionalism. The most effective in preventing the destructive influence of irredentism on domestic political processes in a polyethnic state is a system of preventive steps. They centre on securing national minorities rights in the political and socio-economic spheres and on pursuing an identity policy that will contribute to the development of national identity.

The irredentism policy in the international legal dimension is analysed and functional models of the irredentism policy in the context of the development of systems of international relations are formulated. These systems are following: the Vienna system as unifying irredentism; the Versailles-Washington system as expansionist; the Yalta-Potsdam system as latent; post-bipolar system as moderate and expansionist. The legal aspects of irredentism policy are not regulated due to the inconsistency in the international law of the principle of the territorial integrity of the state and the right of nations to self-determination. Moral assessments of irredentism are situational in nature. The prolonged interstate conflicts are the result of irredentism, they are difficult to regulate and therefore often turn into the category of frozen conflicts.

The influence of the irredentist factor on the political processes in Ukraine in the modern period is characterized. The nature of relations between the Hungarian, Romanian and Russian minorities with their kin-states is analysed. It is proved that the irredentist factor played an important role in the intensification of Ukrainian-Russian interstate relations at the turn of the XX-XXI centuries. It is argued that the regulation of ethnopolitical processes in Ukraine will be more effective if the ethnopolitics is reformed, alongside with the intensification of regional policy, the decentralization of power and the reactivation of economic reforms.

Keywords: irredentism, irredentism policy, separatism, national minority, polyethnic state, irredentist state, political party, ethno-regionalism, identity, identity policy, system of international relations, political conflict, ethnopolitics, regional politics.

Відповідальний за випуск *Кудінов І.О.*
Підписано до друку 03.09.2019. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 1,8.
Наклад 100 прим. Зам. № 03/09-1.
Віддруковано з оригіналів.

ТОВ «КСК-Альянс»

Свідоцтво серія ДК № 3068 від 24.12.2007 р.

пр. Соборний, 91/77, м. Запоріжжя, 69095
(095) 601 33 99, (067) 755 93 44

skype Gmail
in Google

KSK.ALLIANCE

